

ОГЛЯД ТРУПА, ПОВ'ЯЗАНИЙ З ЕКСГУМАЦІЄЮ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**EXAMINATION OF THE CORPSE RELATED TO EXHUMATION:
A COMPARATIVE LEGAL ASPECT**

Гетьман Г.М., к.ю.н.,

асистентка кафедри кримінального процесу

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

За кримінальним процесуальним законодавством джерелами доказів у кримінальному провадженні є показання, речові докази, документи та висновки експертів. Вважається, що найбільш розповсюдженим джерелом є показання, які відповідно до чинного законодавства можуть бути отримані в процесі проведення допиту. Проте, у правозастосовній практиці існують непоодинокі випадки, коли під час проведення слідчого експерименту, огляду, обшуку, слідчі отримують певні відомості, які несуть доказовий характер, що має значення для кримінального провадження. На сьогоднішній день особливого значення набуває така процесуальна дія, як огляд трупа, пов'язаного з ексгумацією. Адже, у ході останніх подій, виникла необхідність виявлення та фіксації доказової інформації, з місць масових поховань на звільнених територіях, про вчинення військових злочинів військовими збройних сил Російської Федерації, під час тимчасової окупації території України.

Враховуючи положення статті 239 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) та низку дискусійних питань, пов'язаних із юридичними підставами проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, залученням понять, повідомленням близьких родичів, у статті здійснюється порівняльний аналіз означеної процесуальної дії із відповідними нормами кримінального процесуального законодавства інших країн. В умовах динамічних змін законодавства зростає необхідність здійснення подібних порівняльно-правових досліджень, в яких юридична компаративістика може сприяти удосконаленню чинного законодавства України та вирішувати окремі дискусійні питання та проблеми, що постають перед науковцями та практикам. Адже, узагальнення закордонного досвіду допомагає під іншим кутом зору подивитися на законодавчі проблеми зсередини, а також надає можливість, врахувати всі існуючі недоліки у законодавстві та практиці інших країн та обрати позитивні й ефективні шляхи удосконалення чинного законодавства України.

Окреслюючи мету дослідження, автором проведено порівняльний аналіз найбільш дискусійних питань розглядуваної процесуальної дії, до яких, зокрема, належать підстави, мета та порядок проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, суб'єкти, які уповноважені приймати рішення щодо його проведення, залучення, спеціалістів та понять, а також повідомлення близьких родичів.

Ключові слова: кримінальне провадження; досудове розслідування; огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією; слідчі (розшукові) дії; процесуальна дія.

According to the criminal procedural legislation, the sources of evidence in criminal proceedings are statements, material evidence, documents and expert opinions. It is believed that the most widespread source is testimony, which, according to the current legislation, can be obtained in the process of conducting an interrogation. However, in law enforcement practice, there are rare cases when, during an investigative experiment, inspection, search, investigators receive certain information that is of an evidentiary nature, which is important for criminal proceedings. Today, such a procedural action as the examination of a corpse associated with exhumation is gaining special importance. After all, in the course of recent events, there was a need to identify and record evidentiary information, from the places of mass burials in the liberated territories, about the commission of war crimes by the armed forces of the Russian Federation during the temporary occupation of the territories of Ukraine.

Taking into account the provisions of Article 239 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter referred to as the CPC) and a number of debatable issues related to the legal grounds for conducting an examination of a corpse related to exhumation, involvement of witnesses, notification of close relatives, the article provides a comparative analysis of the specified procedural action with relevant norms of the criminal procedural legislation of other countries. In the conditions of dynamic changes in legislation, there is a growing need to carry out similar comparative legal studies, in which legal comparative studies can contribute to the improvement of the current legislation of Ukraine and solve certain debatable issues and problems faced by scientists and practitioners. After all, the generalization of foreign experience helps to look at legislative problems from the inside from a different angle, and also provides an opportunity to take into account all the existing shortcomings in the legislation and practice of other countries and choose positive and effective ways to improve the current legislation of Ukraine.

Outlining the purpose of the research, the author conducted an analysis of the most controversial issues of the considered procedural action, which, in particular, include the grounds, purpose and procedure for conducting an examination of a corpse related to exhumation, entities authorized to make decisions regarding its conduct, involvement, specialists and witnesses, as well as messages from close relatives.

Key words: criminal proceedings; pre-trial investigation; examination of the corpse related to the exhumation; investigative (research) actions; procedural action.

В ході перебігу подій, які вже дев'ятий місяць відбуваються на території нашої країни та пов'язані в військовою агресією Російської Федерації щодо України, відбулися суттєві зміни не тільки в житті суспільства й громадян, а також і у правозастосовній діяльності, зокрема, під час реалізації норм кримінального процесуального законодавства.

В кримінальному процесуальному праві тема огляду трупа пов'язаного, з ексгумацією, є достатньо дослідженою, а правильна реалізація норм кримінального процесуального законодавства щодо проведення слідчих (розшукових) дій, дозволило практичним працівникам органів досудового розслідування, належним чином здійснювати свою діяльність та уникати прийняттю зайвих рішень щодо ексгумації трупа, враховуючи вірогідність отримання нової доказової інформації, морально-етичні норми та зменшення зайвого психологічного впливу на близьких родичів померлого (похованої особи).

Як, відомо, ефективність досудового розслідування залежить від своєчасно прийнятих слідчим або прокуро-

ром відповідних процесуальних рішень та правильного й послідовного проведення слідчих (розшукових), з чітко окресленою метою щодо отримання доказів або перевірку вже існуючої доказової інформації у кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 223 КПК України).

Однією, із процесуальних дій, яка може бути реалізована, в межах проведення слідчих (розшукових) дій, та сприяти отриманню нової доказової інформації є різновид огляду – огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією.

Порядок проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією закріплено в ст. 239 КПК України. Відповідно до ч. 1 ст. 239 КПК ексгумація трупа здійснюється на підставі постанови прокурора, а доручення про її виконання покладається на службових осіб органів місцевого самоврядування[1]. Проте, слід звернути увагу, що означена норма не закріплює підстави щодо обґрунтування прокурором необхідності проведення ексгумації.

Проведення зазначеної процесуальної дії не є поширеною у діяльності органів досудового розслідування, адже

її здійснення є необхідним, коли фактично проведені всі необхідні слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії щодо отримання та перевірки доказової інформації, у відповідному кримінальному провадженні. Обґрунтовуючи подібний тезис доречно згадати підстави проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, до яких відносять: необхідність пред'явити труп для впізнання; піддати його повторній або додатковій судово-медичній експертизі; переконатися в тому, що труп, ексгумація якого проводиться, насправді знаходиться в місці поховання; вилучити із могили речі чи документи, поховані разом з трупом [2, с. 317].

Здійснюючи аналіз норми, закріпленої в ст. 239 КПК та порівнюючи зміст цієї процесуальної дії з іншими слідчими (розшуковими) діями та вимогами до проведення слідчих (розшукових) дій, які містяться у ст. 223 КПК, можна дійти висновку про наявність законодавчих дефектів у врегулюванні окремих процесуальних положень проведення ексгумації, які виявляються у відсутності процесуального означення мети та підстав проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією; процесуальної самостійності слідчого щодо прийняття рішення про проведення ексгумації; обов'язковості забезпечення присутності судово-медичного експерта; обов'язковості відеофіксації та/або присутності понятих; процесуально врегульованої процедури отримання згоди близьких родів, похованого, тіло якого підлягає ексгумації.

Вважаємо, що для порівняльного дослідження положень щодо огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією у кримінальному процесі України та закордонних держав необхідно проводити аналіз найбільш дискусійних складових цієї процесуальної дії.

На пострадянському просторі порядок проведення такої процесуальної дії, як огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, закріплено у процесуальних кодексах Азербайджану (гл. XXIX)[3], Вірменії (гл. 29) [4], Грузії (гл. XV) [5], Естонії (гл. 3 розд. 7) [6], Казахстану (гл. 28) [7], Киргизстану (гл. 23) [8], Латвії (гл. 10) [9], Молдови (гл. III ч. 3) [10], Таджикистану (гл. 21) [11], Туркменістану (гл. 28) [12], Узбекистану (гл. 18) [13].

Варто зазначити, що в жодному з порівнюваних кримінальних процесуальних кодексів, які стали предметом порівняння, немає чітко сформульованого наукового визначення поняття «огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією» чи «ексгумація». Окрім того, увагу, переважно, зосереджено на діяльнісному аспекті цієї процесуальної дії, а подекуди на суб'єктному складі. У відповідних нормах порівнюваних кримінальних процесуальних кодексів зазначається у чому вона полягає, визначаються суб'єкти її проведення. Зокрема, майже у всіх означених для порівняльного аналізу кримінальних процесуальних кодексах ця процесуальна дія має різні назви. Одні законодавці наділяють певною самостійністю огляд трупа, пов'язаного з ексгумацією, приділяючи увагу не тільки безпосередньо процедурі проведення, а й процесуальному відображенню (фіксації) у протоколі огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією) отриманих результатів. Інші, навпаки, закріплюють ексгумацію на рівні та в межах проведення інших процесуальних дій.

Так, наприклад, у КПК Азербайджану ст. 237 має назву «Огляд, ексгумація, освідчування», у КПК Вірменії «Ексгумація» (ст. 219), у КПК Грузії «Підстави та мета ексгумації» та «Порядок ексгумації» (відповідно ст.ст. 132-133), у КПК Естонії «Ексгумація трупа з офіційного місця поховання» (ст. 103), у КПК Казахстану «Підстави для ексгумації», «Порядок санкціонування постанови про ексгумацію», «Порядок провадження ексгумації», «Поховання трупа після ексгумації» (відповідно ст.ст. 225, 226, 227, 228), у КПК Киргизстану «Підстави для проведення ексгумації» та «Порядок проведення ексгумації» (відповідно ст.ст. 176 та 177), у КПК Молдови «Ексгумація» (ст. 121), у КПК Таджикистану «Огляд трупа, ексгумація» (ст. 184), у КПК Туркменістану «Ексгумація» (ст. 264).

Таким чином, можна простежити, що законодавці інших країн пішли різними шляхами у визначенні ролі та місця в досудовому розслідуванні цієї процесуальної дії. Окрім того, у відповідних статтях, порівнюваних кримінальних процесуальних кодексах, також можна виявити закріплення окремих положень, які є відсутніми у КПК України, або певною мірою різняться.

Аналізуючи положення кримінальних процесуальних кодексів зазначених країн, слід звернути увагу на визначеність мети проведення даної процесуальної дії. Так, чітка мета проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією визначена у кримінальних процесуальних кодексах Грузії, Естонії, Казахстану, Киргизстану та Туркменістану. Зокрема, у КПК Грузії закріплено, що ексгумація проводиться для встановлення обставин, які мають значення для справи (ч. 1 ст. 132 КПК Грузії); у КПК Естонії визначено, що труп та його останки ексгумуються, якщо в кримінальному провадженні потрібно з'ясувати причину смерті або інші обставини предмету доказування, або вилучити порівняльні сліди чи зразки, необхідні для проведення експертизи (ч. 1 ст. 103 КПК Естонії); КПК Казахстану передбачає, що вилучення трупа з місця поховання здійснюється, якщо необхідно: провести огляд трупа, у тому рахунку додатковий або повторний; здійснити пред'явлення для впізнання; отримати зразки для експертизи та провести експертизу; встановити інші обставини, які мають істотне значення для справи (ч. 1 ст. 225 КПК Казахстану; ч. 1 ст. 176 КПК Киргизстану; ч. 1 ст. 264 КПК Туркменістану). Закріплення мети проведення відповідної процесуальної в подальшому має визначити весь хід її наступного проведення, зокрема визначити юридичні підстави та уповноважених для її здійснення осіб.

У визначенні юридичних підстав проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, в кримінальному процесуальному кодексі України, в ч. 1 ст. 239 закріплено, що ексгумація трупа здійснюється виключно за постановою прокурора. Однак, залишається законодавчо невизначеним положення стосовно ініціативи слідчого щодо проведення ексгумації. Але, тут ми розуміємо, що у вимірі практичної діяльності, у необхідних випадках, слідчий може звернутися до прокурора з відповідним клопотанням.

Натомість у КПК Вірменії (ч. 1 ст. 219), КПК Таджикистану (ст. 184) та КПК Туркменістану (ч. 2 ст. 264) закріплено, що у необхідних випадках ексгумація проводиться за постановою слідчого. В кримінальному процесуальному законодавстві Киргизстану передбачено, що ексгумація проводиться на підставі мотивованої постанови слідчого, з дозволу прокурора та подальшим повідомленням близьких родичів. Проте, якщо родичі покійного не дають згоду на ексгумацію, слідчий вправі звернутися з клопотанням про ексгумацію до слідчого судді, яке є обов'язковим для виконання (ч. 1 ст. 177 КПК Киргизстану).

Аналіз статей кримінального процесуального кодексу України, зокрема ст. 239 та ст. 333, надає можливість дійти висновку, що під час здійснення досудового розслідування у певному кримінальному провадженні, в якому виникає необхідність здійснити огляд трупа, пов'язаного з ексгумацією, дозвіл слідчого судді не потрібен. Однак, на стадії судового розгляду кримінального провадження така процесуальна дія може бути проведена тільки на підставі ухвали слідчого судді за клопотанням однієї із сторін (ст. 333 КПК України). Здійснюючи порівняння з кримінальним процесуальним законодавством інших країн, слід звернути увагу, що деякі законодавці визначили, що проведення ексгумації трупа можливе лише на підставі ухвали суду, за мотивованим поданням відповідних суб'єктів. Так, наприклад, у КПК Азербайджану, у ч. 1 ст. 237 закріплено, що при необхідності вилучення трупа із могили (ексгумації) слідчий звертається до прокурора, що здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, з відповідним клопотанням до суду

для отримання згоди на ексгумацію. Подібні положення також закріплено у ч. 2 ст. 225 КПК Казахстану та ч. 1 ст. 121 КПК Молдови. У ч. 1 ст. 226 КПК Казахстану закріплено, що особа, яка здійснює досудове розслідування, виносить мотивовану постанову про проведення ексгумації та направляє її до суду (схоже положення закріплено у ст. 148 КПК Узбекистану).

Дещо відмінне положення міститься у ч.ч. 1 та 3 ст. 132 КПК Грузії, у якому зазначено, що ексгумація проводиться на підставі ухвали суду, за клопотанням сторони (однак, у даному випадку, якої саме законодавець не означив, що дає нам можливість дійти висновку, що у даному випадку мова йде як про сторону обвинувачення, так і про сторону захисту), яка є обов'язковою для виконання адміністрацією місця поховання, родичів покійного та інших осіб (КПК Грузії). КПК Естонії закріплює, що підставою для ексгумації трупа є постанова прокуратури *або* ухвала суду (ч. 2 ст. 103 КПК Естонії). Тут може постати питання, в якому саме випадку ексгумація проводиться за постановою прокурора, а в якому на підставі ухвали слідчого судді.

Також можна визнати неоднозначним підхід законодавців, порівнюваних країн, щодо урегульованості питання надання згоди чи повідомлення близьких родичів померлого на ексгумацію та обов'язку щодо їх присутності. Так, у ч. 1 ст. 239 КПК України закріплено, що виконання постанови про ексгумацію трупа покладається на службових осіб органів місцевого самоврядування. Однак, у зазначеній статті відсутній припис щодо повідомлення близьких родів похованого. Натомість, у КПК Азербайджану, в ч. 2 ст. 237 зазначено, що ексгумація проводиться в присутності слідчого, спеціаліста в області судової медицини, *близьких родичів померлого або його законних представників (в залежності від їх бажання)*. Подібне положення закріплено у ст. 227 КПК Казахстану, ст. 177 КПК Киргизстану, ч. 2 ст. 121 КПК Молдови, ч. 3 ст. 264 КПК Туркменістану, ч. 2 ст. 225 КПК Казахстану, ч.ч. 1 та 2 ст. 133 КПК Грузії. Натомість, в ч. 3 ст. 103 КПК Естонії закріплено, що труп ексгмується з місця поховання при участі судового лікаря або іншого спеціаліста, у присутності представника міської чи волосної управи, а *за можливості запрошується близький родич* покійного та у необхідних випадках він пред'являється для впізнання. При цьому, наприклад, у ст. 148¹ КПК Узбекистану передбачено, що близькі родичі мають бути присутніми у судовому засіданні, під час розгляду клопотання про проведення ексгумації, однак законодавець не закріплює їх обов'язкової участі у безпосередньо проведеної цієї процесуальній дії.

Здійснюючи порівняльно-правовий аналіз проведення такої процесуальної дії, як ексгумація трупа в означених країнах, цікавим виявляється також питання щодо залучення понять. Зокрема, у ч. 2 ст. 219 КПК Вірменії закріплено, що ексгумація проводиться у присутності слідчого та спеціаліста в галузі судової медицини, а при необхідності іншого спеціаліста, та за обов'язкової участі *понятих*. Зокрема, про обов'язкову участь понять йдеться у ст. 184 КПК Таджикистану, ч. 4 ст. 264 КПК Туркменістану, ст. 148 КПК Узбекистану. Проте, у кримінальному процесі питання залучення понять врегульовано ч. 7 ст. 223 КПК України, у якій закріплено, що «слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох незаінтересованих осіб (понятих) для пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, в тому числі пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту, освідування особи. Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. Поняті можуть бути запрошені для участі в інших процесуальних діях, якщо слідчий, прокурор вважатиме це за доцільне» [1]. Єдине, що у даному вимірі потребує доповнень, це запрошення понять, з кола осіб з медичною освітою або працівників у сфері надання ритуальних послуг.

З огляду на здійснений порівняльний аналіз кримінальних процесуальних кодексів пострадянських країн, вважаємо доречним узагальнити окрему судову практику судів України, стосовно розгляду клопотань сторін та інших учасників кримінального провадження, а також ставлення близьких родичів померлого щодо ексгумації його трупа. Проте, слід звернути увагу, що практика розгляду судами питань щодо ексгумації трупа не є поширеною.

Як зазначалося нами вище, чинним КПК України, зокрема ст. 239 визначено, що ексгумація трупа здійснюється за постановою прокурора. Зокрема, у зазначеній статті не визначено обов'язку прокурора щодо отримання згоди від близьких родичів. Проте, ч. 3 ст. 333 КПК України закріплено, що у разі, якщо під час судового розгляду виникне необхідність у встановленні обставин або перевірки обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, і вони не можуть бути встановлені або перевірені іншим шляхом, суд за клопотанням сторони кримінального провадження має право доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії [1]. У цьому питанні слід звернути увагу, що під час судового розгляду кримінальних проваджень, судді приділяють особливу увагу клопотанням про ексгумацію трупа, зважаючи на ставлення близьких родичів померлого та норми, які містять цивільне законодавство, зокрема, ст. 298 ЦК України щодо шанобливого ставлення як до самого тіла, так і до місця поховання людини [14].

Так, наприклад, під час розгляду кримінального провадження, щодо вчинення кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 115 Кримінального кодексу України (далі – КК України), до суду надійшло клопотання від в.о. начальника Державної спеціалізованої установи «Головне бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України» про необхідність проведення ексгумації трупа, з його подальшим транспортуванням для проведення судово-медичної експертизи. Розглянувши клопотання про проведення ексгумації, у присутності матері загиблого, враховуючи її заперечення щодо ексгумації останків її сина, зважаючи таку дію глумлінням над останками та пам'яттю її сина, суд дійшов висновку, що ексгумація не є глумом над тілом та має проводитися в чітко визначеному кримінальними процесуальними нормами порядку. У цьому кримінальному провадженні суд ухвалив відмовити у проведенні ексгумації померлого, а комісійну судово-медичну експертизу провести за наданими судом матеріалами, з урахуванням показань обвинуваченого, свідків та даних слідчих експериментів [15].

Однак, на практиці існують й випадки задоволення клопотань щодо здійснення ексгумації трупа, проте під час вирішення питання про проведення ексгумації враховується навантаження відповідних бюро СМЕ та неможливості свчасного й повного проведення експертиз [16].

Здійснений нами порівняльно-правовий аналіз надає підстави констатувати, що в умовах динамічних змін законодавства, все більше виникає необхідність використання юридичної компаративістики, що надасть змогу вирішити багато актуальних проблем, які постають перед науковцями та практиками. Адже узагальнення негативного чи позитивного досвіду правозастосування інших країн, надає можливості під різними кутами зору поглянути на власні законодавчі прогалини та спрямувати зусилля на їх подолання.

Можна також стверджувати, що правова сутність такої процесуальної дії, як огляд трупа, пов'язаного з ексгумацією, залишається незмінною у кримінальних процесуальних кодексах пострадянських країн. Враховуючи досвід інших країн та національні законодавчі дефекти, видається необхідним звернути увагу законодавця на необхідність внесення окремих змін щодо визначення чіткої мети проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією. Окрім того, на сьогоднішній день доцільно вне-

сти зміни щодо можливості слідчим приймати рішення про проведення експертизи, за умови своєчасного повідомлення в найкоротші строки, про прийняте рішення, прокурора або слідчого суддю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 10.09.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Кримінальний процес: підручник. / Капліна О. В., Шило О. Г., Трофименко В. М. та ін. Харків : Право, 2018. – 584 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс Азербайджанської Республіки від 14 липня 2000 р. № 907-IQ. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420280#pos=7;-245
4. Кримінальний процесуальний кодекс Республіки Вірменія від 1 липня 1998 р. № № 3P-248. URL: <http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1450&lang=rus>
5. Кримінальний процесуальний кодекс Грузії від 9 жовтня 2009 р. № 1772. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/90034?publication=146>
6. Кримінальний процесуальний кодекс Естонської Республіки від 12 лютого 2003 р. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013093/consolide>
7. Кримінальний процесуальний кодекс Республіки Казахстан від 4 липня 2014 р. № 231-V. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852
8. Кримінальний процесуальний кодекс Киргизької Республіки від 28 жовтня 2021 р. № 10. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112308?cl=ru-ru>
9. Кримінальний процесуальний закон Латвійської Республіки від 21 квітня 2005 р. URL: https://vvc.gov.lv/image/catalog/dokumenti/Criminal_Procedure_Law.pdf
10. Кримінальний процесуальний кодекс Республіки Молдова від 14 березня 2003 р. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=326970&lang=2>
11. Кримінальний процесуальний кодекс Республіки Таджикистан від 3 грудня 2009 р. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30594304
12. Кримінальний процесуальний кодекс Республіки Туркменістан від 18 квітня 2009 р. URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=31344376#pos=8;-145&sdoc_params=text%3D%25D0%25A3%25D0%25B3%25D0%25BE%25D0%25BB%25D0%25BE%25D0%25B2%25D0%25BD%25D0%25BE-%25D0%25BF%25D1%2580%25D0%25BE%25D1%2586%25D0%25B5%25D1%2581%25D1%2581%2581%2583%25D0%25B0%25D0%25BB%25D1%258C%25D0%25BD%25D1%258B%25D0%25B9%2520%25D0%25BA%25D0%25BE%25D0%25B4%25D0%25B5%25D0%25BA%25D1%2581%26mode%3Dindoc%26topic_id%3D31344376%26spos%3D1%26tSynonym%3D0%26tShort%3D1%26tSuffix%3D1&sdoc_pos=0
13. Кримінальний процесуальний кодекс Республіки Узбекистан від 22 вересня 1994 р. № 2013-XII. URL: <http://lex.uz/docs/111463>
14. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 р. № 435-IV. Дата оновлення: 10.10.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
15. Ухвала Чернігівського районного суду м. Чернігова від 11 лютого 2021 р., URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94821423>
16. Ухвала Зіньківського районного суду в Полтавській області від 26 лютого 2015 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/43144607>